

Spisy powszechne i statystyka na znaczkach pocztowych świata

Część III

Wrocław, wrzesień 2021 r.

Pierwsza część ukazała się w końcu lipca, a druga miesiąc później. Także w części trzeciej nasz esej o spisach powszechnych i statystyce na znaczkach pocztowych uzupełniamy dygresjami eksponującymi wątki poboczne (te partie tekstu są zaznaczone inną barwą). Mamy nadzieję, że okażą się one szczególnie interesujące dla Czytelników. Przedstawimy m.in. mniej znane zagadnienia związane z przebiegiem procesu kolonizacji oraz przybliżymy specyfikę nowego państwa, które wkrótce pojawi się na politycznej mapie świata.

2a

Spisy powszechne w krajach półkuli zachodniej

W zakończeniu drugiej części opracowania zauważyliśmy, że w obu Amerykach niemal wszystkie państwa mają określenia na spis powszechny wywodzące się od łacińskiego słowa *census*. Wyjątkiem jest dawna kolonia holenderska **Surinam** (początkowo nazywana Gujaną Holenderską) oraz leżące na Morzu Karaibskim Antyle Holenderskie (wyspy znajdują się nadal pod opieką Holandii, od 2010 r. każda z 6 wysp posiada odrębność administracyjną i autonomię). Tylko Surinam wydał jedną dwuznaczkową serię z okazji spisu powszechnego.

(1971) Jedyne emisje Surinamu oraz Holandii o tematyce spisowej. Czas realizacji spisu zsynchronizowano w kolonii i metropolii. Surinam uzyskał niepodległość w 1975 r. Przy okazji zaznaczono, że w 1921 r. utworzono w Surinamie Urząd Stanu Cywilnego, a więc ruch ludności ewidencjonowano urzędowo.

Występuje zbieżność stylistyczna holenderskich i surinamskich wzorów znaczków (nie tylko tu pokazanych).

Seria dwuznaczkowa przedstawia ikonki osób na tle mapy kraju oraz zwielokrotnione ikonki stanowiące pełne tło (na znaczkach rzadko występuje brak białej obwódki przy ząbkowaniu). Z kolei znaczek holenderski jest wyjątkowo oszczędny i graficznie abstrakcyjny, a jedyny rozpoznawalny motyw stanowią białe prostokąty kojarzone z taśmą perforowaną, używaną wówczas przy komputerowym przetwarzaniu danych.

Rozwój demograficzny Surinamu jest nietypowy, co warto przybliżyć. W czasie ekspansji kolonialnej Hiszpanii i Portugalii w Nowym Świecie teren całej Gujany (również części należących później do Anglii oraz Francji) okazał się trudno dostępny ze względu na gęstą dżunglę zamieszkiwaną przez niewielkie plemiona indiańskie. Był to jedyny obszar Ameryki Pd. niepodporządkowany Hiszpanii lub Portugalii. Niska gęstość zaludnienia utrzymuje się do czasów współczesnych. Holendrzy zaprowadzili w pasie wybrzeża nowoczesne plantacje trzciny cukrowej, stanowiące później wzór dla upraw na wyspach karaibskich (m.in. na Kubie). Do pracy sprowadzono pierwotnie Afrykanów, a po zniesieniu niewolnictwa Azjatów i stąd według ostatnich dostępnych danych spisowych (2007) Hindusi stanowili 27,4%, a Jawajczycy 14,6% populacji. Zbliżona była liczebność Kreolów, Mulatów i Afrykanów. Udział rdzennych mieszkańców wynosił tylko 3,7%, a ludności pochodzenia europejskiego 0,6%. Spis z 1971 r. wykazał 369 tys. mieszkańców zamieszkujących obszar 163,8 tys. km² (to ponad połowa terytorium Polski). Niepodległy kraj pogrążył się w niestabilności politycznej, co spowodowało w kolejnych dekadach emigrację do Holandii 170 tys. osób. Dopiero 15 lat później osiągnięto liczbę ludności z 1971 r., a szybszy rozwój demograficzny nastąpił dopiero w XXI w. – w 2020 r. liczba mieszkańców wynosiła 589 tys. (dane *Statistical Division ONZ*). Populacja Wrocławia jest o prawie 10% większa niż Surinamu.

Kontekst historyczny – Holandia a inne imperia kolonialne

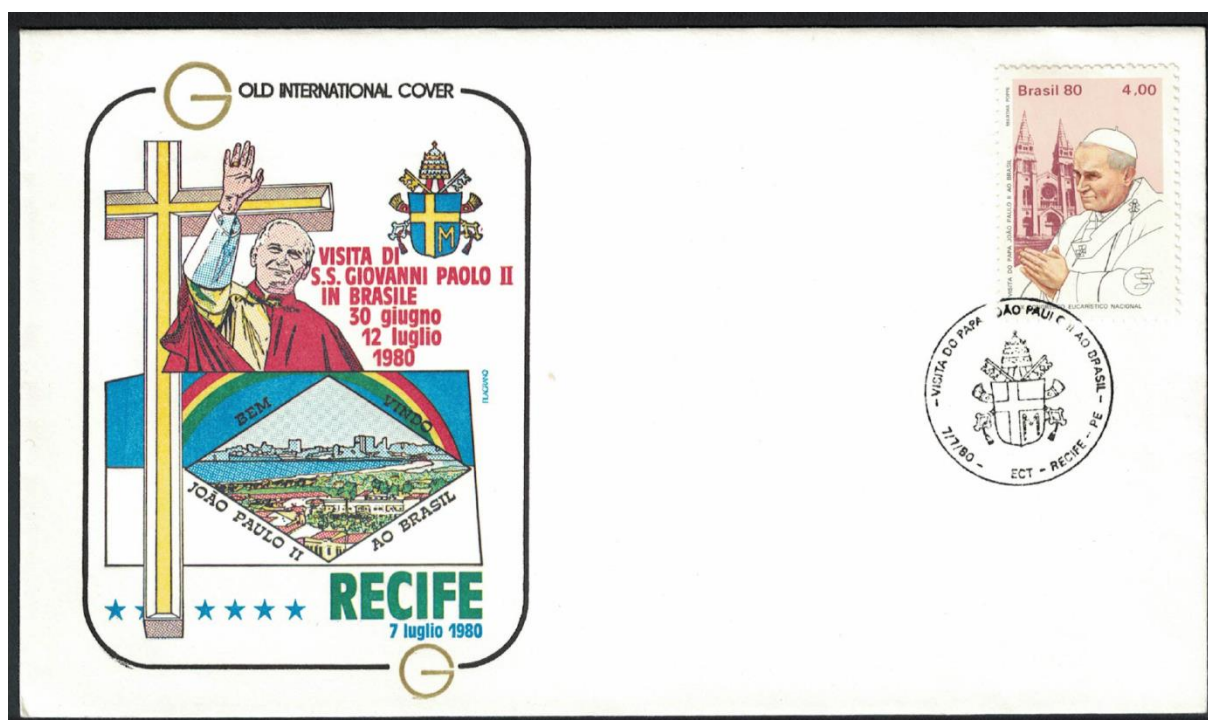
1c

Odkrycie Ameryki w 1492 r. nastąpiło w wyniku intensywnej rywalizacji morskiej Portugalii i Hiszpanii. Aby zmniejszyć ewentualne pole konfliktów już 2 lata później imperia te zawarły w Tordesillas (Hiszpania) traktat dzielący strefy wpływów. Terytoria odkryte przez Kolumba stały się własnością Hiszpanii, ale Portugalia zadbała, aby do niej należały niezbadane tereny położone do linii wyznaczonej południkowo na 1184 mile na zachód od Wysp Zielonego Przylądka. Istnieje domniemanie, że zabiegi o taki zapis traktatu wynikały z odkrycia wybrzeży obecnej Brazylii przed wyprawą Kolumba (odkryto je oficjalnie w 1499 r.). Te 2 kraje w XVI w. panowały na morzach, a Hiszpania nie rywalizowała z Portugalią w Afryce i w Azji. Wiek później do wyścigu włączyli się Brytyjczycy kolonizując wschodnie wybrzeże Ameryki Północnej i niewielkie wyspy karaibskie.

Podstawą bogactwa Holandii okresu „Złotego Wieku” (XVII w.) była działalność Kompanii Zachodnioindyjskiej. Republika Zjednoczonych Prowincji (ówczesna nazwa Holandii) powołała ją w 1621 r. dla celów handlowo-militarnych. Niewielki demograficznie kraj stosował odmienną od Portugalczyków, Hiszpanów i Anglików filozofię czerpania korzyści z nowych terytoriów – osadnictwo niderlandzkie było niewielkie, ale na wybrzeżach zakładano faktorie handlowe. Nieco wcześniej (1602) powołano Kompanię Wschodnioindyjską działającą w Afryce i w Azji (w tym w Indiach i obecnej Indonezji; stąd pochodzili pracownicy sprowadzeni na plantacje).

Kompania Zachodnioindyjska chroniła interesy handlowe za pomocą floty wojennej, która podejmowała działania samodzielnie, bez zgody parlamentu. Holandia w połowie XVII w. stała się pierwszą światową morską potęgą handlową i militarną.

Kierunkami większego osadnictwa Holendrów były obszary odpowiednie klimatycznie – południe Afryki i od 1613 r. północna część wybrzeża amerykańskiego nazwana Nowymi Niderlandami ze stolicą w Nowym Amsterdamie (wyspę Manhattan zakupiono od miejscowych Amerykanów w 1626 r.). Kompania handlowała futrami z Ameryki Płn., złotem, kością słoniową i niewolnikami z Afryki, przyprawami z Azji oraz trzciną cukrową z Ameryki Pd. Duże dochody zapewniał Holendrom zwłaszcza obrót cukrem – w samym Amsterdamie działało 25 zakładów rafineryjnych. W obliczu konfliktów politycznych i zakłócenia dostaw cukru trzcinowego Holandia postanowiła zdobyć siłą własny teren upraw na wschodnim wybrzeżu Brazylii. To mało znany epizod epoki kolonializmu. Flota licząca 77 okrętów, 7 tys. ludzi oraz 170 dział opanowała w 1630 r. tereny wschodniej Brazylii ustanawiając w Recife stolicę prowincji nazwanej oficjalnie Nową Holandią. Okupacja tego regionu trwała do 1654 r., a jej trwałym świadectwem jest typowy dla miast holenderskich kształt architektoniczny starówki Recife, aglomeracji liczącej obecnie 3,8 mln mieszkańców (za *Demographia World Urban Areas*, 2021).

(1980) Koperta okolicznościowa wydana z okazji pielgrzymki Jana Pawła II do Brazylii z fragmentem współczesnej panoramy Recife. Wizyta papieża w Recife odbyła się 7 lipca 1980 r.

Zwycięska dla Holendrów II wojna angielsko-holenderska zakończyła się pokojem w Bredzie (1667), w którym Holendrzy zgodzili się na rezygnację z Nowego Amsterdamu (nazwanego przez Anglików Nowym Jorkiem) uzyskując w zamian połowę Gujany Brytyjskiej. Po utracie własnych plantacji trzciny w Brazylii Holendrzy uczynili z późniejszego Surinamu najnowocześniejszą kolonię plantacyjną w strefie Karaibów.

Niderlandzkie faktorie handlowe działały m.in. w afrykańskiej Gwinei, na południu Indii, na Ceylonie (dziś Sri Lanka), na Formozie (Tajwan) i przede wszystkim w całej Azji Południowo-Wschodniej. Najbardziej znanymi koloniami holenderskimi stały się Afryka Południowa (do czasu wojen burskich z Anglią w końcu XIX w.) oraz Indonezja, która uzyskała niepodległość w 1949 r. Holendrzy także administrowali połową wyspy Nowa Gwinea, którą w 1962 r. przekazali pod zarząd ONZ, a rok później stała się ona prowincją indonezyjską o nazwie Irian Zachodni. Do wątku tej kolonii wkrótce powrócimy.

Pozostałe spisowe emisje znaczków krajów Ameryki

W pierwszej części opracowania przedstawiliśmy poświęcone spisom znaczki z Brazylii (1950), Wenezueli (1950) oraz Meksyku (1939-1940).

(1980) **Argentyna** wydała wielkonakładowy, najmniejszy znaczek na temat spisu. Na tle flagi kraju użyteczność spisu dla przyszłości reklamuje spersonifikowany, sympatyczny ołówek do wypełniania formularza. 20 lat wcześniej Argentyna wydała pierwszy znaczek poświęcony spisowi z mapą potwierdzającą jej roszczenia terytorialne wobec Falklandów.

(1970) **Brazylia** wydała chyba najbardziej abstrakcyjny znaczek poświęcony spisowi powszechnemu, mimo tego, że figury geometryczne jako motyw graficzny nie dziwią. Czy brak koncepcji graficznej można uznać za dobry projekt? Nawet nasycenie barw odbiega nieco od kolorystyki flagi narodowej przedstawionej na znaczku obok (1992), który przedstawia ideowy statystyczny wykres liniowy związany z planem wzrostu jakości i produktywności. Wykresy wyrażające ekonomiczne cele polityki krajowej zawsze ukazują tendencję wzrostową.

Ze znaczka wydanego w 1970 r. dowiadujemy się, że przeprowadzono wtedy 8. spis powszechny, a ze wcześniejszych wydań wiemy, że w 1950 r. był szósty, natomiast w 1940 r. zrealizowano 5. spis powszechny. Z kolei na znaczku z 1973 r. upamiętniono stulecie pierwszego spisu powszechnego przeprowadzonego przez Brazylię w 1873 r., czyli w podobnym czasie, jak zrobiły to terytoria składające się na ówczesne Imperium Brytyjskie.

Brazylia jest pod względem demograficznym 6. krajem na świecie ustępując 4 państwom azjatyckim oraz USA. Liczbę 100 mln mieszkańców osiągnęła w 1973 r., a 200 mln dokładnie 40 lat później. Obecnie roczne przyrosty ludności wynoszą 1,5-2,0 mln osób.

Znacznie więcej spisów powszechnych niż w Brazylii w XIX w. przeprowadzono w **Chile**, gdyż spis z 1953 r. nosił numer 12, co zaznaczono na znaczkach wydanej wtedy czteroznaczkowej serii.

(1960) Chile – 13. powszechny spis ludności. Dopiero po raz drugi był to jednocześnie spis mieszkań. Wydano także znaczek z okazji 16. spisu ludności i 5. mieszkań (1992).

Styl znaczków chilijskich jest łatwy do rozpoznania. Są to realistyczne, dopracowane graficznie, cieniowane rysunki, do niedawna niemal wyłącznie monochromatyczne.

(1986) **Urugwaj**. Numeracja wskazuje, że spisy w Urugwaju zaczęto przeprowadzać znacznie później niż w Chile i w Brazylii. Jak w Chile, początkowo spisów ludności nie łączono ze spisami mieszkań. Projekt graficzny wykorzystuje symbole: mieszkania są wyrażane przez dach z kominem i unoszącym się dymem, a kółka – oczy są ikonicznymi osobami. Z lewej strony pokazano szary, ledwie widoczny kształt geograficzny Urugwaju.

Najdłuższe serie znaczków na temat spisów powszechnych wydała **Venezuela**. Jak przedstawiono w pierwszej części opracowania, w 1950 r. wyszła seria obejmująca 16 znaczków o jednolitym rysunku. Był to spis nr 8. Kolejnemu spisowi z 1960 r. poświęcono 25 znaczków, ale wykorzystano już 2 wzory – jeden dla poczty zwykłej (10), a drugi lotniczej (15). Rysunek poczty zwykłej eksponuje wieżowce charakterystyczne dla zabudowy Caracas już w połowie XX w., a poczta lotnicza ilustruje z jednej strony spis ludności, a z drugiej spis rolny.

Tak duża liczba znaczków wynikała z potrzeb pocztowych. To prawdopodobnie jedyne przypadki, gdy spis powszechny był podstawą wielkonakładowych emisji obiegowych, które miały zapewnić pełną gamę nominałów wykorzystywanych dla przesyłek listowych. Podobną rolę pełnią znaczki angielskie z wizerunkiem królowej Elżbiety II oraz francuskie z Marianną, a w Polsce seria z dworkami wydawana w latach 1997-2001, zastąpiona w latach 2002-2008 serią z miastami.

(1971) Wenezuela poświęciła kolejnemu (10.) spisowi powszechnemu 4 znaczki. Jeden z nich wykorzystuje interesujący motyw – zdjęcie dużej grupy ludzi wkomponowano w znak zapytania. Ten znak odzwierciedla oczekiwanie poznania dzięki spisowi danych o liczbie mieszkańców i strukturze społeczeństwa.

Motyw znaku zapytania pojawił się także na znaczkach Meksyku i Turcji.

Kolejnemu spisowi powszechnemu Wenezuela poświęciła 1 znaczek (1981). Analogicznie jak znaczek argentyński z 1960 r. przedstawia on mapę kraju z zaznaczonym fragmentem sąsiedniej Gujany, co ilustruje przedmiot roszczeń terytorialnych, a nie rzeczywisty obszar spisowy.

Najbardziej kolorową emisję znaczków spisowych przygotował **Honduras Brytyjski** – jedyna angielska kolonia leżąca w lądowej części Ameryki Środkowej. Jest to kraj o populacji wynoszącej obecnie niespełna 400 tys. osób (odpowiada to liczbie mieszkańców Szczecina). Przyczyny niskiej gęstości zaludnienia są podobne jak w przypadku Gujany (zarówno brytyjskiej, holenderskiej, jak i francuskiej) – osadnictwo hiszpańskie się nie utrzymało, gęsta dżungla i bagna utrudniały zagospodarowanie kraju, a lasy namorzynowe dostęp od strony Morza Karaibskiego. Osadnictwo brytyjskie było niewielkie i ludność pochodzenia europejskiego stanowi dziś tylko 1,2% populacji. Ponad połowę mieszkańców stanowią Metysi, ponad ¼ Mulaci, a ⅓ Majowie.

(1968) Honduras Brytyjski wydał składającą się z 15 znaczków serię z okazami miejscowych zwierząt. Fauna jest tematem bardzo chętnie zbieranym przez głównie młodych filatelistów. Wysoka jakość edytorska wynika z powierzenia druku renomowanej firmie szwajcarskiej.

(1970) 4 znaczki emisji podstawowej zostały nadrukowane napisem o spisie ludności.

Podobny sposób wydawania znaczków na temat spisu powszechnego zastosowały Irak (1971, znaczki z owocami) oraz Maroko dla spisów rolnych (1966 oraz 1974 – flora).

1c

(1973) Znaczki emisji podstawowej zostały ponownie nadrukowane nową nazwą kraju. Honduras Brytyjski uzyskał autonomię wewnętrzną w 1964 r., zmienił nazwę na Belize w 1973 r. i uzyskał niepodległość w 1981 r. – jako ostatnie państwo lądowej części obu Ameryk.

Nadruki na znaczkach stosowane są przede wszystkim:

- aby wykorzystać zapasy już wydrukowanych znaczków np. przy zmianach taryf pocztowych, zmianach politycznych, np. nazw państw, czy zmian przynależności lub niepodległości terytoriów,
- aby pominąć fazę projektowania i przyspieszyć wydania znaczków okolicznościowych w sytuacji nagłych wydarzeń, np. śmierci ważnych osób, klęsk żywiołowych, zdobycia medali, nagród etc.

W filatelistyce znaczki nadrukowe mieszczą się w kategorii tzw. prowizoriów pocztowych. Taki charakter ma najdroższy polski znaczek pocztowy – przedruk z 1919 r. na austriackim znaczku dopłaty za 10 koron.

Prowizoryczne wydanie dotyczyło też poczty **Trynidadu i Tobago** w 1980 r. Wykorzystano poniższe trzy znaczki z serii wydanej w latach 1976-1978, ukazującej historię oraz atrakcje turystyczne i przyrodnicze kraju.

Znaczki zostały następnie nadrukowane tekstem *1844-1980 Population census 12th May 1980*. Wynika z tego, że na niektórych wyspach karaibskich należących do Wielkiej Brytanii pierwsze spisy powszechne zostały zrealizowane wcześniej niż w największych koloniach angielskich, np. Kanadzie (1871).

Mniejsza wyspa Tobago (300 km² – podobna jest powierzchnia Wrocławia) była początkowo odrębną kolonią brytyjską, a wydania znaczków ze wspólną nazwą kraju wychodzą od 1913 r. (od 1847 r. znaczki Trynidadu oraz od 1879 r. Tobago wychodziły osobno). Państwo uzyskało niepodległość w 1962 r. Mimo położenia w odległości kilkunastu kilometrów od wybrzeży Wenezueli kraj jest zaliczany do Ameryki Północnej. Państwo czerpie korzyści gospodarcze z eksploatacji ropy naftowej oraz asfaltu występującego w formie naturalnej (smoła wypływa w Jeziorze Asfaltowym – *Pitch Lake*). W XIX w. specyfika gospodarcza i demograficzna była podobna jak Surinamu – rozwijano uprawy trzciny cukrowej, na plantacje sprowadzano niewolników z Afryki, a potem pracowników z Indii.

Wcześniejsza historia kolonialna była złożona. K. Kolumb dotarł do Trynidadu w 1498 r. W XVIII w. Trynidad należał do Hiszpanii, a Tobago przejściowo do Francji, natomiast na początku XVI w. należało do Holendrów, którzy w latach 1637-1693 rywalizowali z Kurlandią. Było 11 fal kolonizacji kurlandzkiej Tobago (wypraw morskich i osadnictwa). Szczególnie skutecznym gubernatorem wyspy był od 1654 r. Willem Mollens. Tzw. Nowa Kurlandia istniała w latach 1654-1690. Ten fakt z pewnością można uznać za szczególnie interesujący, gdyż w tym okresie Kurlandia była lennem Korony i Litwy. Z tego powodu niekiedy Nowa Kurlandia jest nazywana kolonią Polski, chociaż stanowi to duże uogólnienie, podobnie jak stwierdzenie, że była kolonią Łotwy.

1b

Wiedza o emisjach, których zdjęć zabrakło w niniejszym opracowaniu zwykle pochodzi z katalogów znaczków świata. Wśród polskich filatelistów najpopularniejszy jest niemiecki katalog Michel, a rzadziej wykorzystywany jest francuski katalog Yvert et Tellier, amerykański Scott i brytyjski Stanley Gibbons.

Warto przedstawić czego można się dowiedzieć także z pominiętych tu emisji z obu Ameryk:

- I. Pierwszy spis na półkuli zachodniej zrealizowali Amerykanie w 1790 r., czyli 14 lat po ogłoszeniu niepodległości przez 13 kolonii. W tym celu utworzono *Bureau of the Census*. Poczta USA nie uwieczniła tego faktu ani żadnego późniejszego spisu powszechnego. Natomiast Meksyk wydał z okazji 8. spisu powszechnego w 1960 r. znaczek z podobizną księcia de Revillagigedo i napisem *Primer Censo de America - 1793* (pierwszy spis ludności w Ameryce). Taki zapis wynika być może z faktu, że pierwsze spisy w USA nie były powszechne (pomijano rdzennych Amerykanów). Książę de Revillagigedo był wicekrólem Nowej Hiszpanii – jednego z 4 wicekrólestw powołanych w Nowym Świecie jeszcze przez cesarza Karola V (3 inne to: W. Nowej Granady, W. Peru i W. La Platy). Wicekrólestwo Nowej Hiszpanii w II połowie XVIII w. obejmowało tereny ciągnące się od Florydy, Luizjany, Teksasu i Kalifornii po Panamę, a także Kubę, Portoryko i Haiti. W świetle spisu z 1793 r. cały ten wielki obszar był zamieszkiwany przez 4484 tys. osób. Sam współczesny Meksyk liczy 128,9 mln mieszkańców (2020). Wszystkie lądowe kolonie hiszpańskie w obu Amerykach uzyskały niepodległość w latach 1811-1825, w tym Meksyk w 1821 r.
- II. Kolumbia to jedyny kraj, który uwiecznił na znaczku nie spis powszechny, ale jego wyniki (1994).
- III. Wyłącznym tematem graficznym 4 znaczków Gwatemali ilustrujących spis powszechny z 1973 r. są portrety w mundurze generalskim prezydenta kraju C. Arana Osorio.
- IV. Najwięcej znaczków o spisach powszechnych na całym świecie (46 w latach 1950-1981) wydała Wenezuela, ale dotyczyło to jedynie 4 spisów. Także 4 spisy upamiętniły poczty Brazylii oraz Dominikany, natomiast Meksyk wydał znaczki z okazji 5 spisów ludności i mieszkań.
- V. Łącznie 20 państw z obu Ameryk wydało znaczki spisowe. Spośród większych państw na tej liście brakuje jedynie USA, Peru, Kuby i Haiti.
- VI. Dokumentacja filatelistyczna ukazuje, że spisy powszechne na półkuli zachodniej realizowano od końca XVIII w. – wcześniej i częściej niż w zdecydowanej większości krajów półkuli wschodniej.

Spisy powszechne w krajach półkuli wschodniej

Europa

W pierwszej części opracowania zostały pokazane po 3 emisje spisowe Rumunii oraz Turcji, leżącej na granicy Europy i Azji (formalnie zaliczanej do państw azjatyckich), a także jedyne wydania znaczków RFN i Związku Radzieckiego. W drugiej części umieszczono jedyne emisje na ten temat poczty włoskiej i norweskiej oraz 3 wydania ze Szwajcarii. Na wstępie tej części pokazano także jedyne znaczki wydane przez Holandię. To jest sytuacja dość typowa – kraje europejskie rzadziej niż amerykańskie uwieczniały na znaczkach spisy powszechne. Z drugiej strony wzorem dla dokonywania częstych spisów w krajach hiszpańskojęzycznych była tradycja przeniesiona z metropolii – **Hiszpanii**.

(1998) Król Filip II Habsburg (1527-1598), syn cesarza Karola V kontynuował politykę ojca. Był promotorem spisu ludności nazwanego „Spisem milionów”.

Karol V przekazał mu tron Neapolu i Sycylii w 1554 r. oraz tron Niderlandów w 1555 r. (rządy namiestnicze powierzył swojej przyrodniej siostrze Małgorzacie Parmeńskiej, ale długotrwała wojna wyzwolenicza Niderlandów doprowadziła do ostatecznego oderwania się północnych prowincji w 1579 r.). Po abdykacji Karola V w 1556 r. Filip II przejął pozostałe jego ziemie, w tym tron Hiszpanii. Po śmierci króla Portugalii w 1580 r. objął także tron portugalski. Sprzeciw części portugalskiej szlachty wobec Habsburgów doprowadził do rebelii, zapaści gospodarczej Portugalii oraz utraty kolonii na rzecz Holendrów (w tym Recife). Portugalczycy zrzucili hiszpańskie panowanie 42 lata po śmierci Filipa II. Unia Iberyjska (Hiszpania z Portugalią) pozwoliła Filipowi II władać większym obszarem Europy i świata niż otrzymany od ojca, mimo utraty Niderlandów. Filip II umocnił m.in. hiszpańskie panowanie na Filipinach nazwanych tak na jego cześć. Za jego rządów Hiszpania stała się pierwszym w dziejach świata supermocarstwem o zasięgu globalnym. Również w sferze kultury nastąpił złoty wiek Hiszpanii. Wpływy polityczne Filipa II wykraczały poza obszar jego władania. To on zlecił skuteczne otrucie Bony, królowej Polski.

(1977) Król Karol III Burbon (1716-1788) jako twórca Gospodarczych Towarzystw Przyjaciół Kraju oraz blok wydany w 200. rocznicę śmierci (1988). Był organizatorem spisu w kraju i propagatorem tych działań w koloniach (m.in. powierzył Wicekrólestwo Nowej Hiszpanii księciu de Revillagigedo).

Karol III w wieku 16 lat został księciem Parmy, po czym zrzekł się księstwa na rzecz austriackich Habsburgów w zamian za uznanie za króla Neapolu i Sycylii. Wspierał archeologię, czego skutkiem było odkrycie Pompejów (1748). Po śmierci przyrodniego brata Ferdynanda VI w 1759 r. objął tron Hiszpanii. Zreformował strukturę kolonii w Ameryce Pd., a w Ameryce Pn. powiększył obszar władania o Luizjanę. Prowadził korzystną politykę wewnętrzną, rozwijał gospodarkę, stawiał budynki publiczne, promował sztukę. Żoną i matką jego 13 dzieci była Maria Wętyń, córka Augusta III Mocnego, króla Polski i Saksonii.

Hiszpania nie wydała żadnego znaczka bezpośrednio upamiętniającego spisy powszechne, w odróżnieniu od swojego zachodniego sąsiada.

(1981) **Portugalia** wydała tylko jedną dwuznaczkową serię. Pierwszy znaczek ilustruje spis ludności, a drugi spis mieszkań. Zawierają typowy dla tego okresu motyw taśmy perforowanej.

(1970) **Luksemburg** – jedyna emisja spisowa tego kraju. Graficznie przypomina wydany rok wcześniej znaczek Norwegii (zob. cz. 2). Wysoką jakością druku zapewniła szwajcarska drukarnia świadcząca usługi dla poczt wielu krajów (nazwę umieszczono w prawym dolnym rogu).

(1980) **Czechosłowacja** – jedyna emisja spisowa. Obejmuje najczęściej spotykane elementy – sporządzoną z kółek mapę kraju oraz rodzinę w 3 barwach narodowych. Jest także znak czasu – czerwona gwiazdka.

(2021) **Czechy** – jedyny tegoroczny znaczek w prezentacji. Wyjątkowy poziom skrótości graficznej – wyeksponowano mocno słowo spis (*sčítání*) i datę, aby przekaz silnie utkwił u odbiorcy informacji. Trzecim elementem jest symboliczny wykres kolumnowy. Nominał B jest dostosowany do zmieniających się cen.

(1982, 1999) **Francja** – znaczki tego kraju są dowodem, że można zerwać ze standardem graficznym znamionującym styl „urzędowy”. Mapa jest stałym elementem, ale cała forma jest zwiewna (niegeometryczna) i atrakcyjna. Na pierwszym znaczku Marianna (symbolizuje ją kapelusz) zbiera naręczna cyfr. Na drugim znaczku europejską mapę Francji powiększono o 4 departamenty zamorskie: Gujanę Francuską, Martynikę, Gwadelupę i Reunion. Spis był więc realizowany na 4 kontynentach. Później status departamentu zamorskiego uzyskała także Majotta. 5 zamorskich departamentów Francji jest zaliczanych przez Eurostat do unijnych regionów 2. poziomu regionalizacji (NUTS 2).

(2002) **Rosja** wydała 2 znaczki z przywieszkami. Przywieszki są uzupełnieniem znaczków, nie zawierają nazwy kraju ani nominału. Przywieszka zawiera hasło spisowe „Wpisz się w historię Rosji”. Znaczki wydawane w XXI w. są zwykle bardziej kolorowe niż wcześniejsze.

3b

Piktogramy osób na rosyjskim znaczku są umieszczone w specyficzny sposób. Jest to układ piramidy – u jej podstawy jest więcej osób niż w wyższych rzędach. Jednoznaczna inspiracją jest tu najbardziej znany typ wykresu demograficznego. Wykres piramidy wieku obejmuje dwa diagramy słupkowe zestawione obok siebie, utworzone dla poszczególnych roczników lub grup wiekowych, pokazujące strukturę wieku kobiet oraz mężczyzn zamieszkałych na danym obszarze.

Podobny układ ma znaczek na temat spisu powszechnego wydany przez Algierię (pokazany dalej), a znaczki spisowe Ekwadoru (1990) oraz Sri Lanki (1981) zawierają bezpośrednio takie wykresy. Piramidę wieku pokazano także na znaczkach Austrii i Niemiec, które nie były związane ze spisami powszechnymi.

4a

(1979) **Austria** – 150. rocznica utworzenia Centralnego Urzędu Statystycznego. Miał on znaczenie dla Polski, gdyż swoim działaniem obejmował obszar zaboru austriackiego, realizując m.in. spisy powszechne.

Wykres struktury wiekowej społeczeństwa austriackiego (z lewej strony mężczyźni, z prawej kobiety) ilustruje też formy aktywności ekonomicznej ludności. Piramida jest zniekształcona, widoczne są roczniki o dużej i małej liczebności, wyżej i niżej demograficzne.

(1989) **RFN** (nazwę Niemcy zaczęto stosować na znaczkach od 1995 r.) – koperta z obiegu ze znaczkiem upamiętniającym 100 lat niemieckiego ustawowego ubezpieczenia emerytalnego. Reforma kanclerza Bismarcka umożliwiła uzyskanie emerytury pracownikom osiągniętym 70. rok życia. Stanowili oni w 1889 r. (I wykres) niewielki odsetek społeczeństwa, a szeroka u podstawy i regularna piramida wieku umożliwiła stosowanie niskich składek ubezpieczeniowych. Po 100 latach (II wykres) sytuacja się zmieniła – podstawa piramidy jest wąska, a liczba osób, którym przysługuje świadczenie emerytalne bardzo wzrosła. W kolejnych latach problem się pogłębia (III wykres). Wykres pokazuje także potężne ubytki demograficzne, które nastąpiły w wyniku wojen światowych oraz stanowiące ich konsekwencję okresy wyżów i niżów demograficznych.

Einschreiben
Recommandé

22 Jan. 90

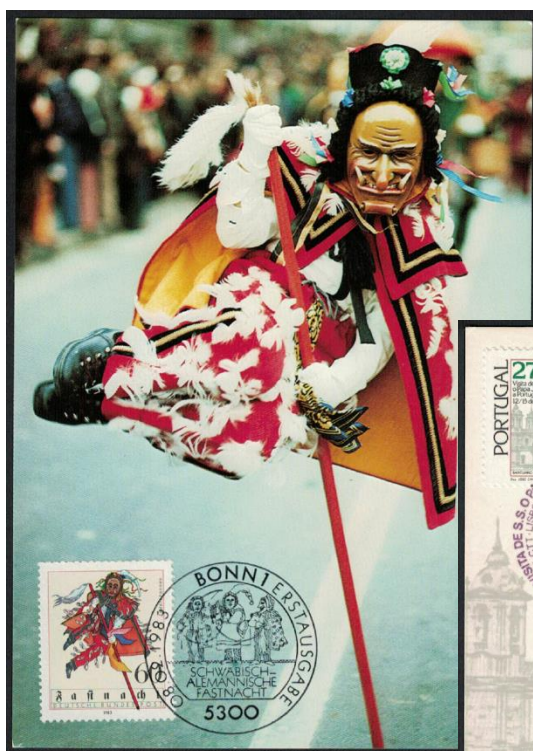
Einschreiben
Toyota Kreditbank GmbH
Max-Planck-Str. 22
5000 Köln 40

Całość pocztowa – koperta, list składany (do końca XIX w. niemal nie stosowano kopert), karta, formularz ze znajdującymi się na nich znaczkami i stemplami, czasem też innymi adnotacjami. Całości są chętnie zbierane przez filatelistów ze względu na autentyczne użycie pocztowe, a nie komercyjny cel wydania. Często (ale nie w przypadku przedstawionej wyżej koperty) są unikatami z powodu stempli, daty, kontekstu listu, nadawcy itp.

Odmianą całości pocztowej jest **całość filatelistyczna** powstała z inspiracji filatelistycznej, np. pełna seria czy blok na liście o wartości przekraczającej opłatę taryfową, przesyłki z wystaw filatelistycznych, lotów balonowych, szybowcowych itp. Takie całości posiadają zwykle **stemple okolicznościowe**, czyli upamiętniające rocznicę, jubileusz, wydarzenie, wystawę, akcję. Zawierają one odnośną treść, często też rysunek. Pierwszy stempel okolicznościowy na świecie upamiętniał Wielką Wystawę z wzniesionym na jej rzecz w londyńskim Hyde Parku, już nieistniejącym Pałacem Kryształowym (1851).

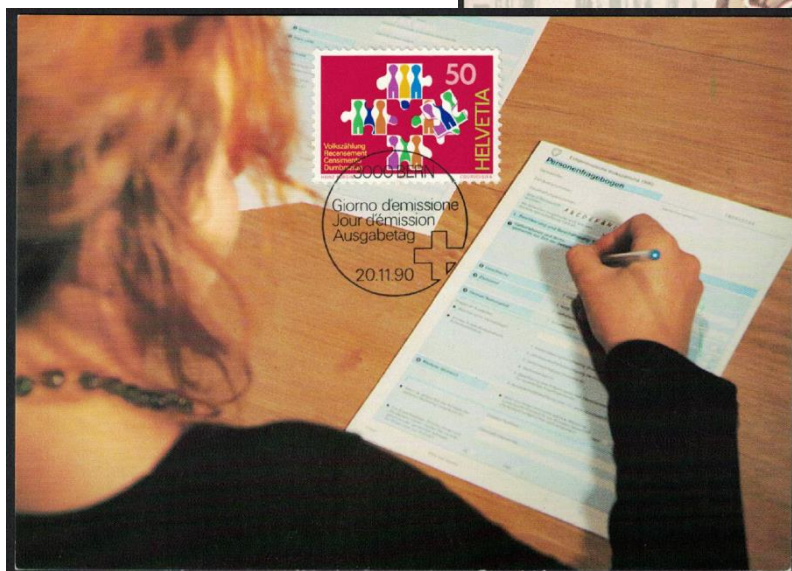
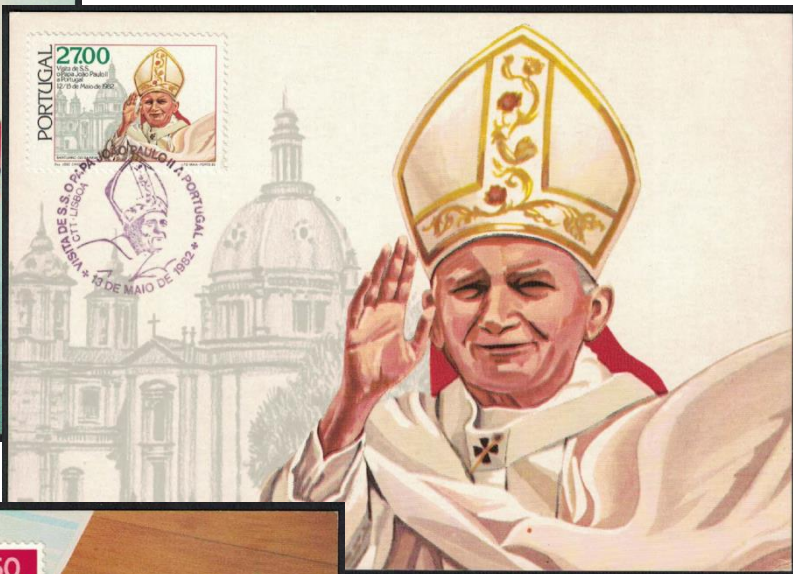
Powyższe uwagi służą wyjaśnieniu czym są prezentowane poniżej **karty maksimum**. Są to całości filatelistyczne wywodzące się z popularnego przed wiekiem zbierania pocztówek ze znaczkiem naklejonym na stronie widokowej. Potem tę dziedzinę zbieractwa nazwano maksimafiłą, a zasady określono w międzynarodowym statucie w 1974 r. Istnieje kilka typów kart maksimum, np. karty pocztowe, które:

- mają rysunek lub zdjęcie stanowiące wzór dla projektanta znaczka pocztowego (przykład 1),
- powstały po projekcie znaczka pocztowego, stanowiąc jego dokładne odzwierciedlenie (przykład 2),
- wykazują nie graficzną, ale ideową zbieżność tematyczną z wydanym znaczkiem (przykład 3).

1. RFN – karnawał w Szwabii (1983).

2. Portugalia – pielgrzymka papieża Jana Pawła II (1982).

3. Szwajcaria – spis powszechny 1990 (znaczek był także pokazany w cz. II). Na znaczku są napisy w 4 językach, a na stemplu w trzech. Na karcie pocztowej jest rzeczywisty formularz spisowy z 1990 r., co jest widoczne po powiększeniu góry arkusza. Karta pocztowa została wydana jako podstawa karty maksimum o czym świadczy napis na stronie adresowej: *Okolicznościowy znaczek pocztowy „Federalny spis powszechny”*.

Spisy powszechne w Polsce

W odrodzonej Polsce spisy ludności i mieszkań odbyły się w latach:

1. 1921
2. 1931
3. 1946
4. 1950
5. 1960
6. **1970**
7. **1978**
8. 1988
9. **2002**
10. **2011**
11. 2021

Tylko 4 z nich – zaznaczono je drukiem pogrubionym – Poczta Polska upamiętniła wydaniem znaków pocztowych – znaczków i całostek.

1b

Całostka – druk pocztowy z wydrukowanym na nim znakiem opłaty. Zwykle są to koperty (Ck) i karty (Cp), a dawniej znaki opłaty drukowano również na blankietach telegraficznych, opaskach gazetowych, przekazach pieniężnych itp. Za pierwszą całostkę uznaje się arkusz listowy z tłoczoną pieczęcią z Nowej Południowej Walii (w XX w. stała się częścią Australii) wydany w 1838 r., a więc 2 lata przed pierwszym znaczkiem pocztowym. W Królestwie Polskim pierwszą całostkę wydano w 1859 r. – rok przed pierwszym znaczkiem. Przedmiotem kolekcjonerstwa są wszystkie całostki, ale przede wszystkim koperty i karty pocztowe. Mają one zwykle dodatkową ilustrację tematyczną z lewej strony, ale dawniej taka ilustracja była rzadkością. Z tego powodu obecnie zbiera się całostki w całości, ale 100-150 lat temu wycinano z nich znak opłaty i wklejano do albumów z przygotowanym miejscem pod kolejne pozycje. Poniżej przedstawiamy fragment strony z wydanego w 1891 r. albumu na znaczki firmy Schwaneberger (większość firm wydających w XIX w. takie albumy działa do dziś).

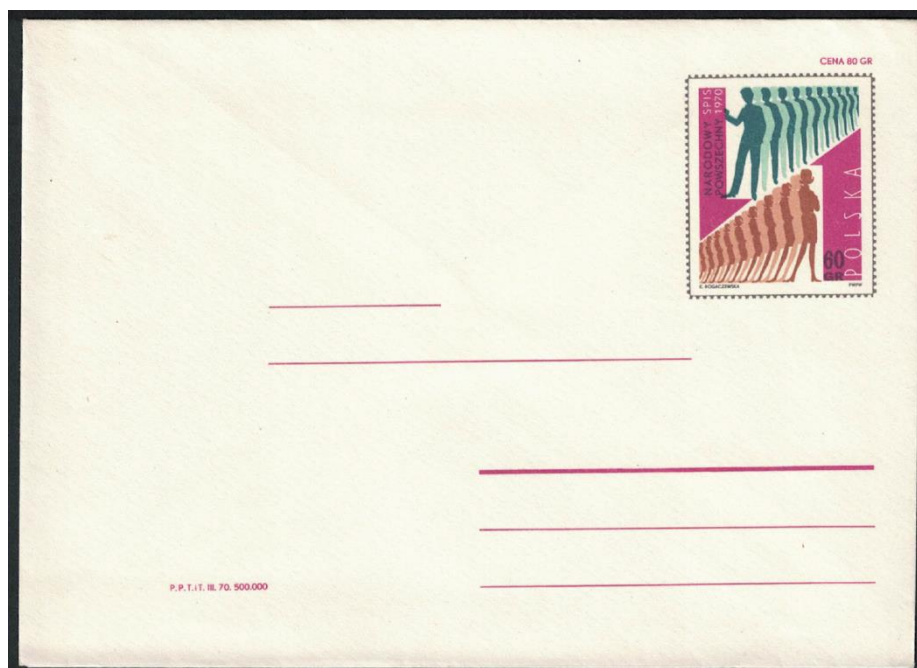
1970. Był to rok, w którym Poczta Polska wydała najwięcej znaków poświęconych spisowi – dwuznaczkową serię, kartę i kopertę.

Piktogramy osób na znaczku o nominale 40 gr przypominają typowe dla lat 1965-1990 emisje znaczków innych państw. Można się dopatrzeć, że ikonki osób składają się na mapę Polski. Znaczek o nominale 60 gr dotyczy mieszkaniowej części spisu. Trzyosobową rodzinę projektantka przedstawiła na tle flagi narodowej. Mogła to być inspiracja dla znaczka czeskosłowackiego z 1980 r.

Cena sprzedażna całostek - kopert w Polsce zwykle była wyższa od nominału znaczka, gdyż uwzględniała także koszt samej koperty. W efekcie opłata za kartkę pocztową była dwukrotnie niższa, co zachęcało do korespondencji z użyciem lżejszych wagowo kart (także widokówek).

Ceny opłat pocztowych podaje także GUS - np. w RS 1974 widzimy: list zamiejscowy do 20 g. za 1 szt. 0,60 zł dla lat 1960, 1965, 1970, 1971 oraz 1,50 zł dla lat 1972 i 1973.

Kartka pocztowa, a zwłaszcza rysunek po jej lewej stronie wykazuje duże podobieństwo stylistyczne do znaczków wydanych w tym czasie. Nie jest to przypadek, gdyż projektantką kartki, koperty oraz znaczków była ta sama osoba (K. Rogaczewska).

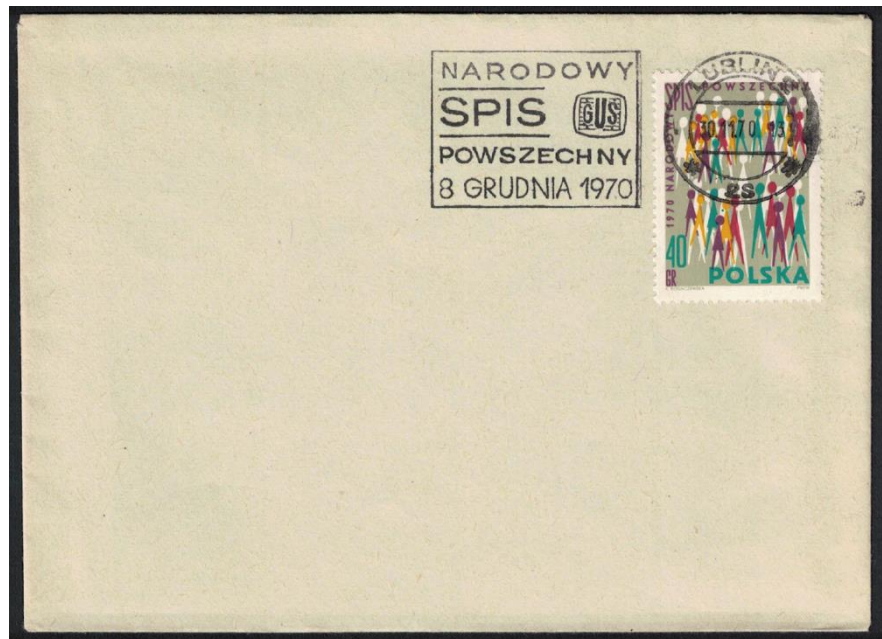
Współcześnie wysyłanie kart i listów jest anachronizmem, ze względu na powszechność komunikacji elektronicznej, ale przy niewielkim dostępie do telefonów było jedynym sposobem szybkiej wymiany informacji (np. w Wielkiej Brytanii pocztę dostarczano 2 razy dziennie).

Ta sama kartka pocztowa, ale pochodząca z rzeczywistego obiegu pocztowego. Istnieją 2 powody jej zdublowania w opracowaniu. Pierwszy to stempel okolicznościowy. Nie wykazuje on w tym przypadku żadnego związku z tematem kartki pocztowej. Należałoby oczekiwać, że zostanie nim skasowany jakiś znaczek ze statkiem, ale często tematy stempli i znaczków są różne. Drugi powód to adresat tej kartki - pochodzi ona ze zbioru A. Myślickiego, który był największym w Polsce znawcą oraz zbieraczem stempli okolicznościowych.

Koperta ze znaczkiem spisowym i stemplem okolicznościowym (bez obiegu pocztowego).

Pozostaje do zweryfikowania, czy istnieją stemple związane ze spisami z lat 1921-1960. W powszechnie używanych katalogach nie znajdziemy takich informacji, ale istnieje obecnie trudno dostępny, wydawany w latach 1972-1996, *Katalog polskich stempli okolicznościowych* autorstwa A. Myślickiego. Powstało 16 zeszytów o łącznej objętości ponad 2000 stron.

1978. Wydano 1 kartkę pocztową.

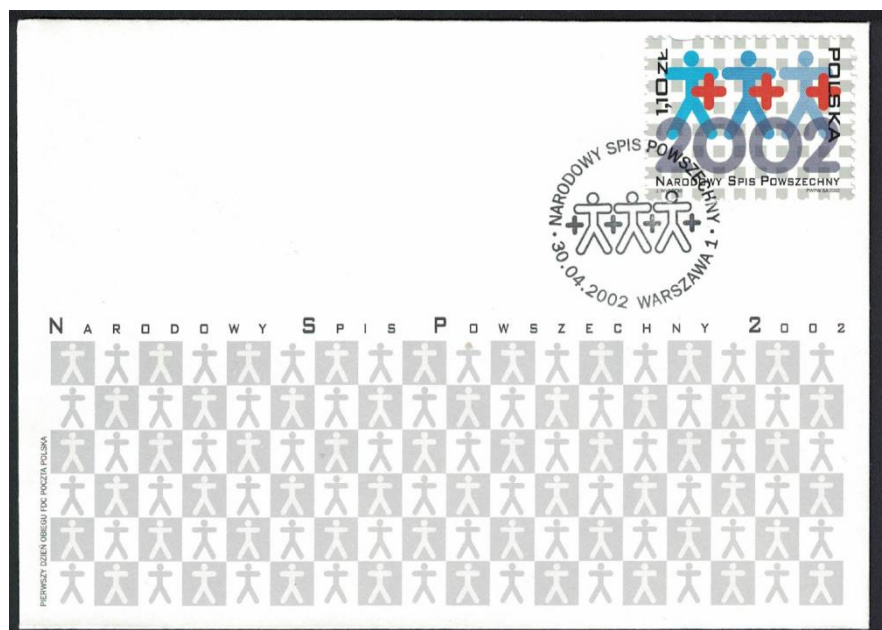
Znak opłaty ukazuje mapę Polski z ideowym wykresem kolumnowym tworzącym flagę narodową. Rysunek obok obejmuje różne typy zabudowy mieszkaniowej połączone taśmą perforowaną służącą komputerowej obróbce danych.

Uwidoczniony na dole nakład 150 tys. sztuk jest znacznie mniejszy niż w przypadku obu całości z 1970 r. (po 0,5 mln). Ówczesne znaczki o niskich nominałach, najbardziej potrzebnych do korespondencji, wynosiły 5-10 mln sztuk, natomiast wielkonakładowe sięgały 0,5 mld sztuk. Dzisiejsze potrzeby emisyjne są znacznie mniejsze – okolicznościowe znaczki mają nakłady po ok. 0,1 mln, a wysokonakładowe – kilka mln sztuk.

2002. Wyszedł 1 znaczek.

Koperta FDC ze znaczkiem poświęconym NSP 2002. Forma graficzna jest wyjątkowo oszczędna – piktogramy osób, znaki dodawania oraz data na tle szarych kwadracików. Te same motywy graficzne występują na kopercie oraz stemplu okolicznościowym. Projektant zapewne założył, że koperta zginie w zbiorach filatelistów i będzie bez obiegu pocztowego, gdyż zakrył rysunkiem miejsce, na którym zwykle wpisywany jest adres.

Koperta FDC (*first day cover*) – pierwszego dnia obiegu – przeważnie ilustrowana koperta z nalepionym znaczkiem, skasowana stemplem (zwykle okolicznościowym) z datą wejścia znaczka do obiegu. Koperty FDC można na ogół wysłać przez kilka dni bez dodatkowej opłaty. Poczta brytyjska należy do kilku wyjątków zapewniających filatelistom wewnątrz koperty dodatkową informację o danej emisji (podobnie jak niemieckie karty ETB). Koperty FDC zaczęto wydawać na początku XX w. (Szwajcaria – 1915, Anglia – 1924, Finlandia – 1927, Wolne Miasto Gdańsk – 1929, a Polska – 1950). Współcześnie koperty FDC są wydawane przez niemal wszystkie poczty świata.

2011. Wyemitowano 1 kartkę pocztową (na razie brak jej w zbiorze autora).

2021. Poczta Polska nie wydała żadnego znaczka ani całostki poświęconej NSP 2021.

Spisy powszechne w krajach Afryki

W Afryce było stosunkowo niewiele emisji znaczków upamiętniających spisy powszechne, zwłaszcza w porównaniu z Ameryką. Warto podkreślić, że:

- Afryka obejmuje stosunkowo młode państwa – w połowie XX w. tylko 3 kraje były niepodległe (Etiopia, Liberia i Egipt); w samym 1960 r. aż 17 państw przestało być koloniami (rok ten został ogłoszony przez ONZ rokiem niepodległości Afryki), proces dekolonizacji w Afryce zakończył się uzyskaniem niepodległości przez Namibię w 1990 r.,
- kraje afrykańskie były i w większości pozostają w grupie najłabiej rozwiniętych gospodarczo na świecie (w terminologii ONZ jest to grupa LDC – *Least Development Countries*); dawniej towarzyszył temu duży analfabetyzm, niski rozwój infrastruktury oraz administracji publicznej – są to czynniki utrudniające sprawne przeprowadzenie spisów powszechnych,
- w odróżnieniu od państw Ameryki i Azji, w Afryce rzadko przeprowadzano spisy w okresie kolonialnym oraz bezpośrednio po uzyskaniu niepodległości,
- istnieje zasadnicza różnica między arabskimi krajami północnej Afryki, a krajami subsaharyjskimi, co znajduje odzwierciedlenie w częstotliwości realizowanych spisów, a także liczbie wydań znaczków,
- w końcu XX w. Afryka liczyła 54 państwa niepodległe (7 na północy oraz 47 w strefie subsaharyjskiej), natomiast znaczki spisowe wyemitowało 12 państw (5 z północy kontynentu oraz 7 subsaharyjskich).

(1979) **Gwinea Bissau** – położona w zachodniej Afryce niewielka dawna kolonia portugalska. Wyłącznym motywem graficznym trzynazkowej serii jest rodzina w tradycyjnych strojach. Pozbawione realizmu byłoby ukazanie rodziny trzyosobowej, jak na znaczkach polskim oraz czeskosłowackim.

(1966) **Egipt** – to pierwszy wyemitowany w Afryce znaczek poświęcony spisowi ludności. Unia Egiptu z Syrią powstała w 1958 r. i przetrwała tylko 3 lata, lecz Egipt aż do 1971 r. używał nazwy Zjednoczona Republika Arabska (ZRA – ang. UAR). Egipt ogłosił niepodległość w 1922 r., ale Wielka Brytania uznała ją formalnie dopiero w 1936 r., pozostawiając nadal swoje wojska w strefie Kanału Sueskiego. Pierwszy spis ludności zorganizowano więc dopiero 44 lata po uzyskaniu częściowej suwerenności oraz 30 lat po uzyskaniu pełnej niepodległości. W Polsce i np. krajach azjatyckich spisy realizowano niemal natychmiast po zorganizowaniu własnej administracji publicznej. Zgodnie z opisem, spis nie miał również charakteru powszechnego, ale było to badanie reprezentacyjne (*sample*). Egipt dokonał łącznie 4 emisji znaczków poświęconych kolejnym spisom ludności – najwięcej w Afryce. Z kolei Algieria wydała 3 znaczki o kolejnych spisach, a pozostałe kraje afrykańskie upamiętniły jedynie pojedyncze spisy.

Znaczek z 1966 r. przedstawia postacie reprezentujące szeroki przekrój społeczny, w tym zawodowy oraz obiekty trwałej zabudowy o różnym charakterze.

Egipt należy do przeważającej w Afryce grupy państw eksplozji demograficznej. Spis z 1966 r. wykazał 31,2 mln mieszkańców (populacja Polski była większa o 0,4 mln osób). Liczbę 50 mln mieszkańców Egipt przekroczył 30 lat później, a 100 mln w 2019 r. (jako 3. kraj w Afryce). Roczne przyrosty ludności sięgają obecnie 2 mln osób.

Poniżej przedstawiamy komplet spisowych wydań znaczków **Algierii**.

(1977) 2. spis ludności oraz mieszkań – FDC. Ilustracja na kopercie a także stempel powielają motyw znaczka – piramidę ludności oraz zabudowę mieszkaniową. Spis wykazał 17,6 mln mieszkańców (nieco ponad połowę populacji Polski). W 2020 r. Algieria liczyła 43,9 mln mieszkańców.

(1987) 3. spis ludności oraz mieszkań – FDC. Na kopercie jest niemal wierne odbicie rysunku znaczka. Tym razem stempel nie ma charakteru okolicznościowego i jedynie informuje o pierwszym dniu obiegu.

(1997) 4. spis ludności i mieszkań. Algieria, podobnie jak większość państw, realizuje spisy w cyklu dekadowym, ale w nietypowych latach. Na znaczku pojawiają się znane elementy graficzne, chociaż ujęto je dość oryginalnie. 9 rodzin przebywających pod symbolicznymi dachami umieszczono w konturach granic Algierii. Kontury są w barwach flagi Algierii. Tłem jest kratkowany arkusz budzący skojarzenie z wykresem.

(1982) **Maroko** – spisy ludności i mieszkań w tym kraju odbywają się w latach odmiennych niż w sąsiedniej Algierii. Układ graficzny jest standardowy – jednakowe piktogramy osób na tle budynków miejskich i kratkowanego arkusza.

Azja

Azja obejmuje mniejszą liczbę państw niż Afryka – jest ich 48 (nie licząc Hongkongu i Makau), z czego połowa z nich (24) wydała do końca XX w. przynajmniej 1 znaczek na temat spisu powszechnego. Najwięcej wydań na świecie miała Korea Południowa (7), wyprzedzając zaliczaną do Azji Turcję (6, z czego 3 pokazano w pierwszej części publikacji), Kuwejt (5), Japonię (zob. także cz. I) oraz Irak (po 4). Temat podejmują zwłaszcza poczty Biskiego Wschodu i Dalekiego Wschodu, natomiast najmniej wydań dotyczy regionu Azji Południowej oraz Azji Środkowej (żadnej emisji nie odnotowano w krajach postradzieckich i komunistycznych – poza Wietnamem). Przedstawioną faktografię należy traktować jako wariant minimum, gdyż pewne wydania znaczków mogły zostać niezauważone.

(1961) Królestwo **Jordanii** było pierwszym krajem arabskim oraz drugim muzułmańskim (po Turcji), który wydał znaczek o spisie powszechnym. Rysunek znaczka pokazuje 2 rodziny – miejską, w ubraniach europejskich oraz tradycyjną rodzinę wiejską. Dopełnieniem jest ideowy wykres kolumnowy.

(1965) **Irak** wydał serię 3 znaczków (o jednym rysunku) 4 lata później niż Jordania, a ich styl odpowiadał już innym wzorcom. Postacie nie są już rysowane realistycznie, ale wyrażane za pomocą ikonik. Pojawia się mechaniczny kalkulator umożliwiający zliczanie danych. Tak jak na znaczku Jordanii, jest też ideowy wykres kolumnowy (nie ilustrujący danych rzeczywistych).

(1975) Licząca 5 znaczków seria (o jednakowym rysunku) była 3. emisją spisową **Kuwejtu**, ale dotyczyła już 5. z kolei spisu zrealizowanego w tym kraju. Świadczą o tym daty zapisane cyframi arabskimi: 1957, 1961, 1965, 1970 i 1975. Cykl spisowy wynosił więc tylko 4-5 lat.

Pomysł graficzny jest oryginalny – daty kolejnych spisów umieszczono pod piktogramami mężczyzn i kobiet. Całość uzupełnia portret panującego monarchy (Sabah al Salem). Kolejna emisja (1980) obejmowała 2 znaczki o jednakowym rysunku, ukazujące symboliczny wykres – piktogramy osób o rosnącym wzroście na tle kratkowanego arkusza. Po 15 latach Kuwejt wydał kolejną trzyznaczkową serię spisową (1995).

W XIX w. Kuwejt znajdował się pod zwierzchnictwem Imperium Osmańskiego, a w 1914 r. zawarł z Wielką Brytanią umowę o protektoracie, którą Turcja uznała w 1922 r. Protektorat brytyjski utrzymał się do 1961 r., kiedy kraj uzyskał pełną niepodległość. Tym samym pierwszy spis w Kuwejcie został zorganizowany jeszcze w czasach zależności kolonialnej, a drugi w roku ogłoszenia niepodległości.

(1966) **Iran** wydał swój pierwszy znaczek spisowy. Rok wcześniej sąsiedni Irak umieścił na znaczku kalkulator mechaniczny, natomiast Iran pokazuje tu bardzo tradycyjny sposób liczenia. Liczby arabskie stanowiące tło mają zapewne charakter przypadkowy (nie są to daty).

(1986) Niewielki znaczek zawiera 2 bardzo typowe elementy graficzne – piktogramy osób oraz dachów.

(1960) **Wietnam Północny** (Demokratyczna Republika Wietnamu) nie był jedynym krajem socjalistycznym w Azji, który wydał znaczki o tematyce spisowej – uczyniły to też Chiny w 1982 r. Na znaczkach nie ma typowych rodzin, a pokazano grupy osób aktywnych zawodowo na tle budów socjalizmu oraz na tle flagi DRW (na znaczku o nominale 12 xu). Zjednoczenie Wietnamu nastąpiło w 1976 r.

(1974) **Bangladesz** – spis powszechny nr 1. Na potrzeby kolejnego spisu wykorzystano te same znaczki przez dodanie nadruku „2nd Census 1981”.

Projektant wykorzystał standardowe elementy graficzne – rodzinę, mapę kraju oraz kratkowane tło. Jakość edytorska znaczków jest bardzo dobra, zwłaszcza na tle innych krajów Azji Południowej.

Bangladesz jest jednym z najmłodszych państw azjatyckich. Ogłosił niepodległość w 1971 r. odrywając się od Pakistanu, którego część stanowił jako tzw. Pakistan Wschodni. Spis powszechny został więc zorganizowany w ciągu 3 lat od uzyskania suwerenności. Na obszarze 148 tys. km² (mniej niż połowa powierzchni Polski) mieszkało w 1974 r. 68,7 mln osób. W 2020 r. liczba ta urosła do 164,7 mln osób (ponad 1100 osób na km²). Pod względem wielkości populacji Bangladesz jest 5. krajem Azji oraz 8. krajem świata.

(1970) **Tajlandia** realizuje spisy w okresach dekadowych. Upamiętnia znaczkami 3 kolejne spisy z lat 1970-1990. Znaczek z 1970 r. przedstawia mieszkańców domów o dachach charakterystycznych dla tajskiej architektury. Na znaczkach wielu krajów pokazano taśmę perforowaną, natomiast na znaczku tajskim widzimy inny nośnik informacji – kartę perforowaną. Informacja dla młodszych Czytelników – służyła ona w latach 70. ub. wieku do wprowadzania danych do komputerów wielkości szafy, a wypełnianie takich kart było w szkołach wyższych zadaniem praktycznym podczas zajęć z informatyki.

(1960) **Wyspy Riukiu** (jap. 琉球 Ryūkyū). Piękny znaczek utrzymany w estetyce sztuki Dalekiego Wschodu – czapla (prawdopodobnie) w locie na tle promieni słonecznych przelazających przez chmury. Jest to zapewne kwestia kodu kulturowego – pozostaje do ustalenia w jaki sposób czapla wiąże się ze spisem powszechnym.

Poczta Riukiu należała do pierwszych w Azji wydających znaczki spisowe (po Japonii, Mandżurii, Turcji i Korei). Drugi znaczek ukazał się w 1970 r.

Wyspy Riukiu rozciągają się na długości 1200 km między dużymi wyspami japońskimi (Kiusiu) a Tajwanem. Obecnie są częścią Japonii stanowiąc prefekturę Okinawa – jedyną (z 47) nie leżącą na żadnej z 4 dużych wysp. Na obszarze 4,6 tys. km² mieszka 1453 tys. osób (dane za *Japan Statistical Yearbook 2021*). Historia wysp jest złożona. Przez 7 stuleci (1187-1879) istniało Królestwo Riukiu. Miało odmienną kulturę i religię niż Japonia. Wbrew woli mieszkańców zostało zaanektowane przez Japonię. W czasie II wojny światowej w okresie IV-VI 1945 r. toczyły się krwawe walki, głównie o Okinawę, największą z wysp archipelagu. Zginęło 14 tys. żołnierzy amerykańskich, 100 tys. japońskich oraz 94 tys. cywili (o tych walkach mówił m.in. wielokrotnie nagradzany film „Przełęcz ocalonych”). Po wojnie wyspy zostały oderwane od Japonii i dostały się na 27 lat pod okupację amerykańską. Od 1952 r. na wyspach działał półautonomiczny rząd. Postępowanie władz okupacyjnych wzmogło sympatie projapońskie na wyspach, czego rezultatem była zgoda na zwrot archipelagu Japonii, który nastąpił w maju 1972 r. Ograniczono amerykańską obecność militarną, ale nie zlikwidowano baz wojskowych na Okinawie, które istnieją do dzisiaj. Wyspy wydawały własne znaczki w latach 1948-1972.

Australia i Oceania

Australia i Nowa Zelandia nie poświęciły spisom powszechnym ani jednego znaczka. To samo dotyczy wszystkich niewielkich archipelagów Oceanii, zarówno 11 państw, jak i 21 terytoriów zależnych. Jedynym państwem, które poświęciło spisowi powszechnemu 2 emisje znaczków jest **Papua-Nowa Gwinea**.

Obie serie znaczków należą do najbardziej atrakcyjnych edytorsko – pod względem dopracowania graficznego, kolorów, jakości druku, a przede wszystkim oryginalnego pomysłu. Serie są stylistycznie podobne, co wskazuje na tego samego projektanta. Przedstawiane treści mogą zainteresować antropologów oraz etnografów – sztukę i wzornictwo ludowe widzimy na znaczkach o nominałach 15 i 20 t, a grupy osób na 4 znaczkach. Jest też dokładna mapa oraz piktogramy osób, na 3 znaczkach dostrzegamy dłoń wypełniającą arkusz spisowy, także na 3 znaczkach umieszczono logotyp spisowy. Najbardziej interesujący jest pomysł wykorzystany na znaczku o nominale 50 t – zmieniający się mężczyzna może wyrażać z jednej strony upływ czasu, a z drugiej strony rozwój demograficzny kraju.

Charakterystyka nowego państwa – Bougainville na tle historii Nowej Gwinei

1c

W końcu lat 80. XX w. na Wyspie Bougainville'a wybuchła wojna domowa, która pochłonęła 20 tys. ofiar. Dekadę później wyspa uzyskała autonomię jako jedyny region Papui-Nowej Gwinei (*Autonomous Region of Bougainville*). W zorganizowanym w 2019 r. referendum 98% mieszkańców wyspy opowiedziało się za niepodległością. Do 2023 r. władze Bougainville przejmą większość kompetencji rządu i przygotowują projekt konstytucji państwa, które ma być proklamowane w 2027 r.

Warto podkreślić, że statystyka publiczna dostarcza rzetelnej i uporządkowanej wiedzy o politycznym podziale świata, zgodnie ze statusem prawnym międzynarodowym poszczególnych terytoriów. Na początku lat 90. XX w. mapa polityczna świata istotnie się zmieniła – niepodległość uzyskały Namibia (1990), Erytrea (1993); Związek Radziecki rozpadł się na 15 państw, rozpadły się też inne państwa federacyjne – Czechosłowacja i Jugosławia, a Niemcy – odwrotnie – zjednoczyły się. Wszystkie te zmiany polityczne zostały odnotowane w przeglądzie międzynarodowym w kolejnych rocznikach statystycznych. Poniżej wykaz nowych państw, które uzupełniły listę krajów w kolejnych edycjach Rocznika Statystycznego Rzeczypospolitej Polskiej w XXI w.:

- 2002 – Timor Wschodni (Azja),
- 2007 – Czarnogóra,
Serbia (wcześniej tworzyły jedno państwo; Europa),
- 2009 – Kosowo (Europa),
Mikronezja,
Palau,
Wyspy Marshalla (wcześniejszy status tych 3 państw był następujący: państwo samorządowe swobodnie stowarzyszone z USA; Australia i Oceania)
- 2012 – Sudan Południowy (Afryka).

Tym samym Bougainville będzie zapewne 9. państwem, które pojawi się na politycznej mapie świata w XXI w. (kilka innych państw zmieniło nazwy). Do zatwierdzenia będzie nazwa – Bougainville lub Wyspa Bougainville'a.

Dążenia separatystyczne mieszkańców wyspy wynikały z kilku czynników:

- a) etnicznych – w trakcie ostatnich spisów powszechnych (2000, 2011) nie pytano mieszkańców Papui-Nowej Gwinei o przynależność etniczną; ostatnie szacunki mówią, iż Papuasi stanowią 84% populacji, a Melanezyjczycy 15%; zdecydowana większość Melanezyjczyków zamieszkuje inne wyspy niż Nowa Gwinea, w tym niemal w całości Wyspę Bougainville'a, liczącą 175 tys. mieszkańców,
- b) ekonomiczne – na Bougainville znajdują się złoża miedzi i złota, co wzmagało nieustępliwość rządu centralnego wobec separatystów,
- c) geograficzne – wyspa jest najbardziej oddalonym obszarem Papui-Nowej Gwinei, odległym od miejsca zapadania decyzji, jest największą wyspą archipelagu Wysp Salomona (to też nazwa odrębnego kraju),

- d) historyczne – podział Wysp Salomona jest spuścizną czasów kolonialnych – kolonizatorzy nie uwzględniali w swoich działaniach naturalnych więzi etniczno-kulturowych i geograficznych; stąd wynika duże znaczenie przebiegu procesu kolonizacji w tym regionie świata.

Nowa Gwinea jest 2. pod względem wielkości wyspą świata (786 tys. km²) ustępując jedynie Grenlandii. Portugalczycy odkryli ją w 1526 r., a w późniejszym okresie na jej zachodnim wybrzeżu założyła swoje kantory handlowe Kompania Wschodnioindyjska. Był to najdalej wysunięty na wschód obszar wykorzystywany ekonomicznie przez Holendrów.

(1960) **Nowa Gwinea Holenderska** – seria poświęcona ogłoszonemu przez ONZ Rokowi Uchodźców. Znaczkę o tym temacie, wykorzystującą identyczny rysunek wykorzenionego drzewa, wydało ok. 100 poczt świata (zwykle drzewo stanowiło jedyny element graficzny).

Zachodnia część wyspy stanowiła posiadłość holenderską do 1962 r., gdy Holandia przekazała ją pod nadzór ONZ. Rok później terytorium zostało zaanektowane przez sąsiednią Indonezję, czego skutkiem była m.in. fala uchodźców. Indonezyjska część wyspy liczy 422 tys. km², a należąca do Papui-Nowej Gwinei 364 tys. km².

Papua-Nowa Gwinea uzyskała niepodległość w 1975 r. obejmując obszar administrowany początkowo przez Niemców i Brytyjczyków, a potem przez Australijczyków.

Wschodnią część wyspy J. Moresby badał od 1870 r. (obecna stolica to Port Moresby). W 1884 r. Brytyjczycy ustanowili protektorat w południowej części, potem ją anektowali.

Nowa Gwinea Brytyjska została w 1906 r. przekazana Australii, która zmieniła nazwę na **Terytorium Papui**.

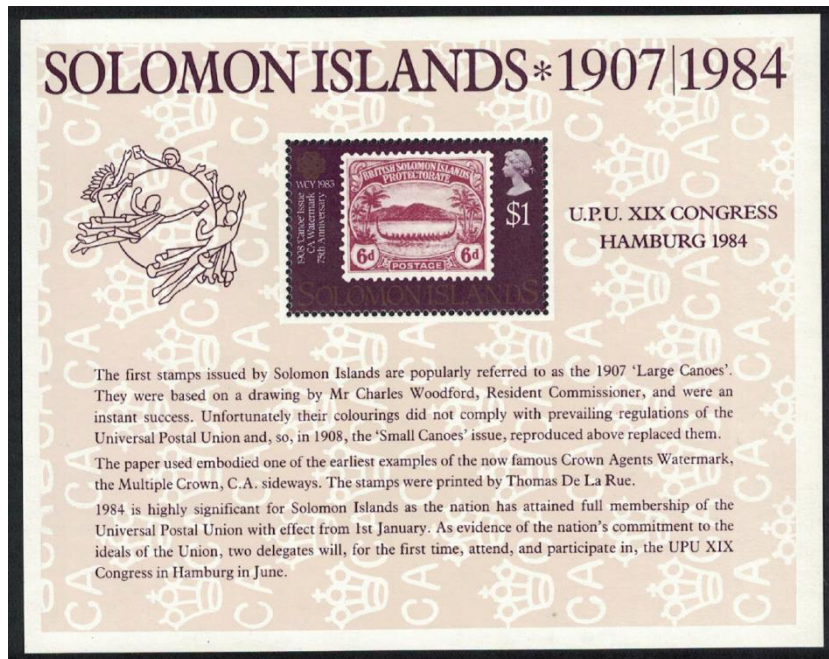
Od I wojny światowej Australijczycy zarządzali także odebraną Niemcom północną częścią wyspy i sąsiednimi wyspami, w tym Bougainville. Nazwano ją **Nową Gwineą Australijską** i utrzymano odrębność administracyjną do 1949 r.

Następnie połączono obie części – obowiązywała nazwa Papua i Nowa Gwinea, a od 1972 r. **Papua Nowa Gwinea** (bez spójnika; w języku polskim nazwa kraju posiada łącznik). Po ogłoszeniu niepodległości nazwa pozostała.

(1897, 1900) **Nowa Gwinea Niemiecka** istniała od 1884 r. do okresu I wojny św. Zjednoczenie Niemiec nastąpiło, gdy Brytyjczycy oraz Francuzi dzielili między siebie ostatnie terytoria. Stąd wynikała ekspansja Niemiec na Pacyfik, gdzie objęli we władanie także Karoliny (dziś Mikronezja), Mariany (należą do USA), Samoa oraz Wyspy Marshalla. Niemcy straciły wszystkie kolonie po I wojnie św.

To właśnie wyścig kolonialny i chęć rewizji istniejącego podziału świata przez Państwa Centralne uważane są za powód wybuchu Wielkiej Wojny. Początkowo jednak kolonizatorzy potrafili się porozumieć. Stąd jednak wynika współczesny problem polityczny związany z Bougainville. Wyspa różni się etnicznie, językowo i kulturowo nie tylko od Nowej Gwinei, ale także leżących od niej na północny-zachód Ziemi Cesarza Wilhelma oraz Archipelagu Bismarcka. Wykazuje natomiast ściśle związki z pozostałymi Wyspami Salomona. Podział archipelagu nastąpił w 1885 r., gdy Niemcy zajęły jego północną część, a kilka lat później Wielka Brytania opanowała resztę wysp. Wyrazem współpracy mocarstw było przekazanie przez Niemcy w latach 1898-1900 kilku wysp Wielkiej Brytanii. Niemcy pozostawiły sobie jedynie wyspy Bougainville i Buka. Taki podział archipelagu przetrwał do czasów współczesnych.

(1984) **Wyspy Salomona** uczciły kongres Światowego Związku Pocztowego wydaniem bloczka z pierwszym swoim znaczkiem.

Wielka Brytania przyznała wyspom niepodległość w 1978 r.

Charakterystyka nowego państwa nie może pominąć walk, które toczyły się w czasie II wojny światowej. Objęły one Bougainville, północną część Nowej Gwinei i przede wszystkim Wyspy Salomona.

(1967) **Papua-Nowa Gwinea** uwieczniła walki wojsk australijskich z wojskami japońskimi przede wszystkim na południowo-wschodnim, wyjątkowo nieprzystępnym krańcu wyspy – szlaku Kokoda (5 c.), Zatoce Milne (2 c.) oraz na Morzu Koralowym (50 c.) leżącym na południe od Nowej Gwinei. Armia japońska zajęła dawną niemiecką część wyspy oraz wszystkie Wyspy Salomona w 1942 r. (kilka miesięcy po ataku na Pearl Harbour), aby mieć możliwość planowania ataku na Australię.

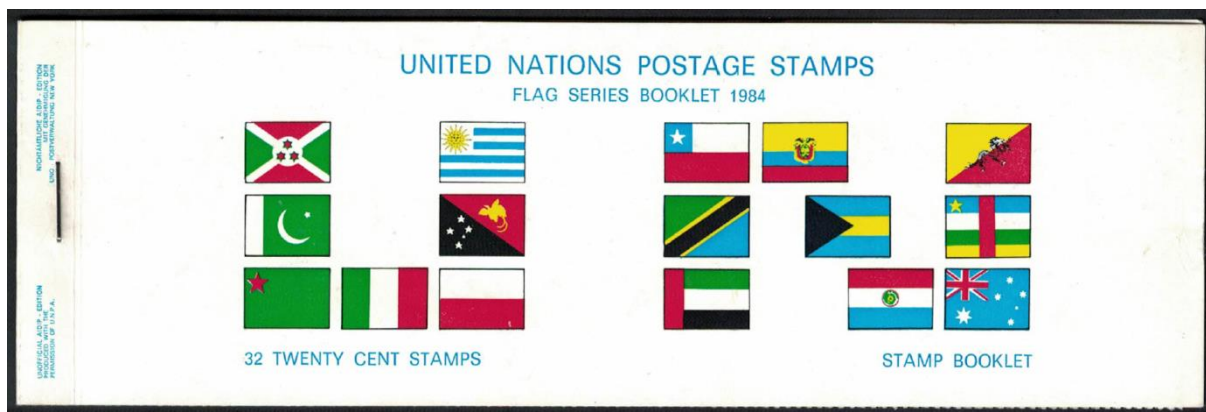
Zasadnicze walki na mniejszych wyspach toczyła armia USA, zwłaszcza na wyspie **Guadalcanal** na południu Wysp Salomona. Była to batalia decydująca o losach całej wojny na Pacyfiku. W 1943 r. Amerykanom udało się odciąć ulokowane na wyspach wojska japońskie od zaopatrzenia drogą morską, co obniżyło ich zdolność bojową, ale nie doprowadziło do poddania się. Kapitulacja Japończyków na Bougainville nastąpiła we wrześniu 1945 r., po kapitulacji Japonii.

(1973) **Papua-Nowa Gwinea** wydała serię obiegową z widokami różnych prowincji. Na znaczku za 5 c. widnieje **Bougainville**. Wyspa jest wulkaniczna i górzysta. Nowe państwo będzie miało powierzchnię 9,4 tys. km².

Nasuwa się w tym miejscu kolejna dygresja filatelistyczna mogąca zainteresować Czytelników – z kategorii **Polonika**. ONZ (osobno biuro w Nowym Jorku, w Genewie i w Wiedniu) oraz światowe organizacje tworzące system ONZ, jak ILO (MOP), WHO czy UNESCO, wydają własne znaczki. Często znaczki o najwyższych nakładach (obiegowe) są drukowane nie tylko w dużych arkuszach, ale także w zeszycikach znaczkowych. Używa się oryginalnych matryc drukarskich, ale inaczej zestawionych i parki, a nawet czwórki znaczków mogą zawierać obok siebie różne wzory (to dodatkowy przedmiot kolekcjonowania). W latach 1980-1989 ONZ w Nowym Jorku wydawało corocznie po 16 znaczków z flagami narodowymi państw członkowskich (w następnych latach z mniejszą regularnością; wydrukowano je w Szwajcarii). W zeszyciku znaczkowym z 1984 r. flaga Polski tworzy parkę z flagą Papui-Nowej Gwinei – to oczywiście fakt przypadkowy.

(1984) ONZ w Nowym Jorku – okładka zeszycika znaczkowego z 16 flagami składającymi się na litery UN.

Jak wyżej – jeden z 4 ośmiobloków (to prawidłowe określenie) znaczków z zeszycika znaczkowego.

2b

Spisy branżowe

Jak zapisano w I części opracowania, spisami branżowymi, które organizuje się najczęściej są spisy rolne. Powodem jest niewielki zakres obligatoryjnej sprawozdawczości statystycznej w rolnictwie oraz ograniczone możliwości wykorzystania administracyjnych źródeł danych. W krajach o słabej organizacji statystyki publicznej nie wymaga się od przedsiębiorców szerokiej sprawozdawczości, a brakujące dane pozyskuje się ze spisów przemysłowych, handlowych, transportowych i innych. W pierwszej części pokazano 3 najstarsze takie znaczki (z Meksyku; pochodziły z lat 30. XX. w.), teraz kolej na następne.

Spisy rolne

Znaczek **Meksyku** (1939) jest częścią pięcioletniej serii poświęconej różnym spisom, a znaczek z **Dominikany** (1971) pochodzi także z serii liczącej 5 znaczków, ale wyłącznie dotyczącej spisu rolnego. Można zauważyć, że był to 6. spis rolny.

W liczącej niespełna ćwierć wieku historii pocztowej **Riukiu** wydano znaczki na temat 2 spisów powszechnych oraz 1 rolnego (1964). **Chińska Republika Ludowa** wydała tylko po 1 znaczku (1982, 1997). Przedstawione znaczki eksponują produkcję roślinną.

Iran (1988) i sąsiednia **Turcja** (1963) miały po 1 wydaniu znaczków o spisie rolnym. Ilustracje także dotyczą produkcji roślinnej. Seria turecka eksponuje elementy towarzyszące każdemu statystykowi – wykres lub kratkę stanowiącą jego zapowiedź. Nakład przygotowany przez drukarnię (doświadczony filatelista rozpozna ją bez czytania podpisu) zawierał datę „listopad 1960”. Przesunięcie spisu wymusiło jej zakrycie nadrukiem.

Również poczty kilku innych państw wydały znaczki ze spisem rolnym. W tej grupie nie udało się znaleźć żadnego kraju europejskiego. Poczta Polska nie wydała żadnego znaczka ani kartki pocztowej (Cp) na ten temat, ale wydała w 1997 r. jedną kartkę beznominałową (takie kartki nie są ujmowane w popularnych katalogach), której tematem nie był spis rolny, ale „Rok statystyki rolnictwa”.

Spisy przemysłowe

Najwcześniej na świecie spis przemysłowy został uwieczniony przez pocztę Meksyku (1935, zob. cz. I). Potem uczyniło to ok. 20 państw.

Poczty **Chile** oraz **Egiptu** dokonały po 1 emisji znaczków na temat spisów przemysłowych (1968, 1967). Dla Chile był to już 4. spis, a dla Egiptu pierwszy (przeprowadzony rok po także pierwszym spisie powszechnym).

Znaczki na temat spisów przemysłowych eksponują elementy techniczne lub całe obiekty przemysłowe.

Czasami spisy przemysłowe są łączone z innymi spisami. Tak było w przypadku **Włoch**, które w 1951 r. wydały znaczek poświęcony 3. spisowi przemysłowemu i **handlowemu**. Spis przemysłowy symbolizuje – podobnie jak na znaczku chilijskim – metalowa tarcza zębata, natomiast spis handlowy – Hermes. W tym samym 1951 r. Włochy wydały swój jedyny znaczek poświęcony spisowi powszechnemu. Przypominamy go poniżej w wersji z nadrukiem AMG FTT.

AMG FTT to akronim *Allied Military Government Free Territory Trieste* (Sojuszniczy Rząd Wojskowy Wolne Terytorium Triest). Znaczkę włoską z takim nadrukiem były wydawane w latach 1947-1954 (łącznie 303 znaczki). W latach 1945-1947 nadrukowywano włoskie znaczki skrótem AMG VG (VG to *Venezia Giulia* czyli Wenecja Julijska).

1c

Powojenna sytuacja na pograniczu włosko-jugosłowiańskim była skomplikowana ze względu na wzajemne roszczenia terytorialne i brak zgody dotyczącej przebiegu granicy. Cały półwysep Istria i położone nieco na wschód od niego miasto Rijeka (wł. Fiume) wraz z sąsiednimi wyspami należały do Włoch. Z większej części Istrii wydzielono obszar o nazwie Istria – Słoweńskie Przymorze, natomiast samo miasto Triest oznaczono jako Strefę A, a jego dalsze południowe przedmieścia jako Strefę B. W Strefie A w obiegu były przedrukowane włoskie znaczki, a w Strefie B przedrukowane znaczki jugosłowiańskie lub wydawane specjalnie znaczki z akronimem SO Trsta VUJA (*Svobodno Ozemije Trsta Vojna Uprava Jugoslavenske Armije – Wolne Terytorium Triestu Wojskowy Zarząd Armii Jugosłowiańskiej*). Status tego terytorium przypominał z jednej strony międzywojenny status Wolnego Miasta Gdańska z formalnym udziałem Ligi Narodów, gdzie ścierały się interesy Niemiec i Polski, a z drugiej strony status Berlina Zachodniego, zarządzanego przez jego senat oraz 3 mocarstwa sojusznicze. Sytuacja taka trwała 9 lat. W końcu 1954 r. doszło do układu przyznającego Jugosławii Rijekę, pobliskie wyspy, Istrię – Słoweńskie Przymorze oraz Strefę B. W skład Włoch weszła jedynie Strefa A, czyli granicę włosko-jugosłowiańską wyznaczono tuż za rogatkami Triestu. Poniżej przedstawiamy przykładowe wydania dla części tych obszarów.

Przedrukowanie 2 włoskich znaczków spisowych nie oznacza, że obszar spisów obejmował także Triest, gdyż był on wyłączony spod jurysdykcji włoskiej. Nadruki AMG FTT umieszczano na bieżąco na niemal wszystkich znaczkach włoskich z tego okresu.

6

Nasuwa się końcowa refleksja, że powszechnie znane do niedawna fakty ulegają zapomnieniu. Obecnie o istnieniu po II wojnie światowej niektórych niepodległych lub quasi-niepodległych terytoriów pamiętają głównie ich mieszkańcy oraz filatelisci. Dotyczy to nie tylko Triestu (do 1954 r.), Riukiu (do 1972 r.), ale także Saary (istniejącej do 1956 r.). Zapewne w przyszłości zostanie zapomniane istnienie krajów podzielonych (Niemcy, Wietnam) czy państw federacyjnych, które uległy rozpadowi. Trwałym przypomnieniem będą znaczki. Niestety, filatelistyka jest obecnie znacznie mniej popularna niż dawniej, a średnia wieku filatelistów jest wysoka. Nie dowiemy się jak wysoka, gdyż takiego badania statystycznego nie będzie ...

KONIEC CZĘŚCI TRZECIEJ

Zgodnie z zapowiedzią była to ostatnia część opracowania o spisach powszechnych – NSP 2021 zakończył się. Pozostał niewykorzystany materiał filatelistyczny poświęcony nie spisom, ale statystyce. W związku z **Europejskim Dniem Statystyki** zapraszamy 20 października do lektury opracowania, które przedstawi m.in.:

- wydania znaczków z wielkimi statystykami i matematykami,
- rozwiązania instytucjonalne, w tym urzędy statystyczne i inicjatywy międzynarodowe,
- wykresy statystyczne na znaczkach.

MATERIAŁ PROMUJĄCY NSP 2021

Urząd Statystyczny we Wrocławiu: p.o. Dyrektora Halina Woźniak; email: sekretariatuswro@stat.gov.pl
Dolnośląski Ośrodek Badań Regionalnych: kierownik Agnieszka Ilczuk; e-mail: A.ilczuk@stat.gov.pl
Opracowanie merytoryczne: Leszek Cybulski; e-mail: L.Cybulski@stat.gov.pl
Wszystkie fotografie (skany) znaczków dotyczą walorów filatelistycznych ze zbiorów autora.